

Etterforskningens psykologi

BEKREFTELSEFELLER - Fra det øyeblikket man gjør seg opp en mening, starter disse ubevisste forenklingsstrategiene, sier Asbjørn Rachlew, som har forsket på justisfeil i politiets etterforskning. Foto Tone Magni Vestheim.

Psykologisk forskning har gitt politiet uunnværlig kunnskap om etterforskning og avhørsmetodikk. Men psykologer har også bidratt til uriktige konklusjoner i retten, mener Asbjørn Rachlew.

TEKST

Nina Strand

PUBLISERT 31. januar 2017

– FNs spesialrapportør mot tortur inviterte deg i oktober i fjor til FN for å legge frem avhørsmetoden du og ditt fagmiljø har utviklet. Han ønsker å gjøre den til en global standard. Hva går metoden ut på?

– Fremgangsmåten og tenkningen i metoden vi kaller «undersøkende intervju» er at politiet aktivt leter etter din uskyld. Her ligger det et menneskerettighetselement. Fra min doktorgrad og flere tilsvarende arbeider vet vi i dag mye om hva som går galt i politiets etterforskning og i avhør. Nøkkelordet er kognitive bekreftelsesfeller, altså tendensen vi har til å legge merke til og lete etter opplysninger som støtter våre antakelser. Og motsatt, til å bortforklare eller ignorere det som ikke passer inn. Fra det øyeblikket man gjør seg opp en mening, starter disse ubevisste forenklingsstrategiene. I dag trenes norsk politi opp til å jobbe med alternative hypoteser *før* selve avhøret starter. Dette stimulerer etterforskerens åpne sinn, og forebygger tunnelsyn. Deretter starter vi intervjuet med å teste forklaringer som ligger lengst bort fra det potensielle

beviset. Vi må altså identifisere og aktivt teste konkurrerende hypoteser. På denne måten nærmer vi oss forskningsbasert tenkning og metode.

Det har vært en kontinuerlig utvikling i politiets avhørsmetoder. Bakgrunnen for vårt arbeid er den britiske forskningen og snuoperasjonen de gjorde etter en rekke rettsskandaler med falske tilståelser på 1990-tallet. Britene gikk bort fra de tilståelsesfokuserte avhørsmetodene og over til undersøkende metoder. Da vi fikk tilsvarende skandaler i Norge, dro jeg over til England for å sette meg inn i denne forskningen og hente den hjem. Vi var flere som ble utdannet i dette systemet, og som siden bidro med metoder og strategier for hvordan man skulle unngå manipulasjon i avhør.

– Psykologisk kunnskap ligger under mye av endringene i avhørsmetoder og etterforskning, har du sagt. Hva slags psykologi snakker vi om?

– Vitnepsykologi og forskning om hvordan hukommelse virker og påvirkes, var den første broen mellom forskning og politiets metoder. Falske tilståelser, press mot barn som ble intervjuet med ledende spørsmål, viste at det ofte gikk galt i avhøret. Men avhøret er jo bare en del av noe større, nemlig etterforskningen. Vi så at det var underliggende mekanismer som gjorde at det gikk galt i politiavhør og etterforskning, og vi oppdaget et svært kunnskapsfelt: beslutningspsykologien. Etterforskere og avhørere fatter beslutninger hele tiden, og når politiet tar feil, får det store konsekvenser for menneskers liv. I tillegg til beslutningspsykologien dykket vi inn i kognitiv psykologi og sosialpsykologi. Selv leste jeg boka *Dømmekraft* (1999) av Linda Lai. Den er skrevet for praktikere, og har vært viktig for meg. Elizabeth Loftus, Daniel Kahneman, Svein Magnussen og Annika Melinder er andre eksempler. Denne kunnskapen er nå pensum, og ligger til grunn for ny metodikk i politiet.

– Hva med sårbare mennesker, har det vært skolering i det? For eksempel når det gjelder troverdighet og når man viser en annen atferd enn den vanlige?

– Her gjenstår mye. Men avhør av sårbare mennesker har gjennomgått en formidabel utvikling sammenlignet med situasjonen da vi fikk Bjugn-saken på 1990-tallet. Vi har fått en rekke doktorgrader, både blant psykologer og i politiet. Flere av dem er knyttet til avhør av sårbare barn, og har påvirket både utdannelsen og lovverket. Hvis politiet for eksempel møter et menneske som gir inntrykk av å ha intelligens som et barn, eller at det er noe annet som gir oss følelsen av at det trengs noe ekstra, vil vi i dag sette spesialister på disse avhørene. Det kan nok være grensetilfeller hvor vi ikke snapper opp dette. Her mangler vi omforent metodikk. Samtidig skal grunnprinsippene i avhør gjelde for alle: Avhøreren skal forberede seg godt, sørge for at vedkommende forstår sine rettigheter, fortelle hvordan avhøret vil foregå, skape forutsigbarhet og formidle empati.

– Birgitte Tengs-saken fra 1995 etterforskes nå på ny. Den mistenkte unge fetteren ble den gangen bedt om å lage et «filmmanus» om hvordan drapet kunne ha foregått. Han mener han ble manipulert.

– Teknikkene du refererer til her, er ikke blitt gransket ennå. Men nå skal jeg si noe jeg ikke har sagt offentlig før, og som definitivt er relevant for psykologien. Hittil er psykologers rolle i Tengs-saken lite kjent. Men jeg vet at politiavhører Stian Elle var i kontakt med flere psykologer om hvordan han skulle få Birgittes fetter til å tilstå drapet. Elle var anerkjent som en av politiets beste avhørere. Jeg tror de filmteknikkene må ha kommet fra psykologene. For jeg hadde aldri sett dem beskrevet tidligere, og kjente dem ikke internt fra politiet. De kom utenfra.

– I en kronikk i Politiforum (desember 2016) skrev du at Elle var en av de beste avhørerne og et forbilde for deg på den tiden?

– Jeg ville ta ham i forsvar, og vise at dette dreide seg om en systemfeil. Vi hadde liten opplæring i avhørsteknikk på den tiden. Vi lærte om jussen i det, men ikke om metodene for å gjennomføre et godt avhør. Profesjonelle avhør forutsetter at du kjenner forskningen om hvor usikre vitneobservasjoner er. Om hvor skjørt minnet vårt er for påvirkning, for eksempel fra avhørersens måte å ordlegge seg på. Slikt hadde vi begrenset kunnskap om. Men så ble fetteren frifunnet, etter at vitneeksperten Gisli Gudjonsson sa til den norske domstolen at det var brukt manipulasjon i avhørene. Tilståelsen kan være falsk, sa han. Saken raknet og Stian Elle måtte ta hele fallet, når det åpenbart dreide seg om en systemfeil. At han altså ble veiledet av velmenende psykologer, er mindre kjent. Men dette er ikke noe nytt. Psykologer skulle jo også hjelpe oss med å avhøre barn på 80-tallet. De fikk barna til å bekrefte overgrep som viste seg ikke å ha skjedd. Sakkyndiges bidrag til uriktige domfellelser er også velkjent og avgjørende for de uriktige domfellelsene av Sture Bergwall, tidligere Thomas Quick.

– I dette nummeret publiserer vi en sak om presten som ble dømt for overgrep mot stedatteren sin. Kjenner du saken, og vil du i tilfelle kommentere den?

– Nei, jeg har ikke særlig kjennskap til den. Og skal man kunne uttale seg i en konkret sak, må man kjenne den svært godt. Etterforskere kan få tunnelsyn, men det gjelder også psykologer – og journalister. Vi er alle utsatt for de samme kognitive prosessene, og på et visst tidspunkt danner vi oss et bilde: Jeg tror han er skyldig! Vi ignorerer motforestillinger.

Hvorfor NÅ?

- Asbjørn Rachlew er en norsk politioverbetjent og forsker. Han skrev avhandlingen *Justisfeil ved politiets etterforskning, noen eksempler og forskningsbaserte mottiltak* i 2009.
- Psykologtidsskriftet skriver i denne utgaven om «prestesaken», en straffesak som ble etterforsket av politiet i 2006, se side 150.

TEKST

Nina Strand, journalist i Tidsskrift for Norsk psykologforening